

Revue philosophique 1895. septembre nr. 9.

Nagyszabású tanulmány vezeti be a füzet e számát *Dugas*-tól Comte Ágostról, a positivizmus atyjáról. A hírneves bölcsezt, a modern philosophiai gondolkodásnak úttörője, érdemes alak arra, hogy vele kritikailag és psychologiaiilag is behatón foglalkozzunk, ekkép nyújtva életrsorsához és rendszeréhez kulcsot. Ezt teszi *Dugas*, ki Comte egyéniségét külső és belső viszonyai-ban festi, a reflexio világában dolgozva föl és ítélve meg biographiájának minden mozzanatát. Az elv, mely az író szemei előtt lebeg, Pascalnak az a gondolata, hogy az embereknek egymást követő sorozatát századok folyamata alatt úgy kell felfogni, mint egy egyetlen, örök embert, mely folyvást tanul. E szerint megítélni egy embert, mondja *Dugas*, annyit tesz, mint fölfogni azt, a mi egyéniségében a humanitásra mutat vissza. Magától értetődik, hogy ily szempontok mellett sok homályban marad *Dugas* előadásában, a mi Comte különczködéseivel, tévedéseivel áll szoros kapcsolatban. Comte — úgymond — többet érdemel, mint könnyed, gúnyoros, ledér kritikát. Tartozunk vele szemben az igazsággal; de ez az igazság legyen történeti igazság, melynek semmi köze a tények merő materialis pontosságához, a minthogy semmi sem áll a positivizmustól távolabb, mint a tiszta empirizmus.

Két részre oszlik *Dugas* ez első közleménye Comte Ágost feletti tanulmányából. Egyikben mint bölcsezt jellemzi Comte-ot, a másikban külső életviszonyait teszi tanulmány tárgyává. Kiemeli, hogy Comte mint gondolkodó kezdetben mindenben az egység elvét kereste; életében és bölcsekedésében azt a teljes harmoniát akarta megvalósítani, a mit a régi görögök mint philosophiai eszményt tűztek magok elé.

Ebben azonban nem jutott célhoz. Vajjon gondolkozása változott-e s mondott önmagának ellent, vagy pedig csak egyszerűen kifejlődött, kibontakozott a belső logika törvényei szerint?

Littré kimutatta, hogy az evolutio, az átfejlődés eszméje idegen Comtetól. Ő nem igényli magának, mint Renan és más bölcsezt az a jogot, hogy önmagának ellentmondjon. Ő nem támad fel a logika törvényei ellen. Ha tehát a positivizmus mégsem képzeli magát az abszolút igazság birtokában, ez onnan van, mert tagadja, hogy ily igazság léteznék. De legalább hiszi azt, hogy ő tartja kulcsát az egyedüli philosophiai methodusnak.

Abból, hogy a relativismusnak egyik formája, nem következik még, hogy a positivismusnak liberalisnak vagy toleransnak kellene lenni. Sőt Comte véget vetett az intellectualis anarchismusnak, ő egy egyetemes hit alapjait akarta megvetni. Tana olyan, mint egy dogma, ha a dogma lényeges ismérve a catholicitás.

Ezekben a kereteken belül azonban Comte eléggé liberalis álláspontot foglal el. Az elmék összhangzatát elérve látja egy közös methodus elfogadásával. Szerinte a methodus mindenben nagyobb fontosságú magánál a tannál. Egy tanhoz csatlakozni — írja Millhez írt levelében 1846. jan. 27-én — annyi, mint elfogadni annak alaptételét és általános módszerét. Mert valóban — teszi hozzá Dugas — a philosophia az igazság keresése, nem pedig az igazság bírása.

Mi több, az általános megegyezés oly kevésbé bizonyítéka az igazságnak, hogy inkább még a priori gyanúsnak kell azt tartanunk, mert ily teljes megegyezés gyakran inkább a szenvedélyek elragadtatásának tudandó bű, tehát az ephemer rendszerek, a saint-simonismus, fourrierismus és más ily tévelygések sajátja. A gondolkozás részéről minden szabad és spontán kell, hogy legyen. Elég, ha az emberek a methodus és a legszükségesebb alapelvek birtokában vannak, az alkalmazást, a részleges igazságokat magok találják meg. Innen az, hogy mikor Comte revue-t akart alapítani, kijelentette, hogy szabad folyást enged minden értelmes belső controversiának, mely az elvek szem előtt tartása mellett csupán azok következtetési körül forog.

Még tovább megy Comte a türelmességben, midőn tanítványaiul fogadja nem csupán a beavatott professionatus tudósokat, hanem minden őszinte gondolkozót. Sőt egyenesen állítja is, hogy igen gyakran több igazi philosophiát találni a practikusoknál, mint a specialis tudósoknál, kik nem mindig mentek a személyes érdekektől, s kik között vannak exclusiv és szűkkeblű lelkek, a kik a tudományt saját dominiumoknak tekintik s azt saját érdekeik, előítéleteik, szenvedélyeik színvonalára süllyesztik alá. A positivismusnak nincsenek ezeknél nagyobb ellenségei, mert a positivismus éppen a philosophia harcza a merő tudás ellen, azaz az összszenpontoké a részszempontok ellen, a tágas látköré a szűk látkörűké ellen.

Viszont azonban kiméletlen Comte azokkal szemben is, kik a humanitás vallásába belevitték a schimát, a midőn el-

fogadván a philosophiai elveket, azoknak társadalmi következményeitől visszaretentek. Ezeket „tökéletlen positivistáknak“ nevezi és Plato szavait szegi ellenök, hogy „az igazságnak egész lelkünkkel kell adóznunk“, s Vauvenargues-et, hogy „a nagy gondolatok a szívből jönnek“. Ezen tökéletlen positivisták következetlenségét vagy az elme, vagy a szív elégtelenségének rója föl. Csupán az elmének nincs melege, meggyőződése és ereje. egyedül a szív tudja magát fentartás nélkül odaadni az igazságnak. Ez az oka az értelmi megegyezések gyöngye gyakorlati eredményének, ha nincsenek erkölcsi sympathiához kapcsolva. Egyetlen eltérés elég az elmékben, hogy meddővé tegye a legnagyobb véleményösszhangot, míg ellenben a szív könnyen győzi le a nagy értelmi eltéréseket, ha ugyanazon érzés hajt a közös cél felé. Van egy száraz tudás, mely meddő és terméketlen, mint a sziklára hullott mag, és van egy termékeny tudás, mely szeretetet inspirál és a cselekvést irányozza.

Midőn Comte így az elmét a szívnek alárendeli, nem tesz mást Dugas szerint, mint hogy a cosmológiát és a biológiát rendeli alá a társadalmi tudománynak. Találó szavakkal bírálja Dugas Comtenak ezt az álláspontját. Theoriái különzségének okát nyelve tökélytelenségének tudja be. Mert Comte a közbeszédhez tartja magát s így nem csoda, ha a szív és elme meghatározása némi kétértelműséget takar. Psychologiai nyelvezete sem nem világos, sem nem precis. Hogy értsük például ezt a tételt: „A szív fölmentést adhat az elme meggyőződései alól?“ Dugas azt olvassa ki abból, hogy a positivisták hit mindig bizonyítható, de nem szükség, hogy mindig bizonyítva is legyen. Pascal szerint is, a bizonyítékok csak az értelmet győzik meg, de a szokás adja a legerősebb és legnyersebb bizonyítékokat. Descartes is megkülönbözteti a világos intuitio vagy okoskodás útján nyert igazságokat és azokat, melyeknek bizonyosságait elfeledtük már s csak kinyilatkoztatását tartottuk meg.

Ebből a kijelentéséből Comtenak Dugas azt következteti, hogy Comte előtt a legszerényebb józanész fölér a legmagasabb tudománynyal. A szív intuitiói vagy sejtései előtte egyenlők, ha ugyan nem magasabbak még a tudomány bizonyítékainál. A szív előtte az a tompa és zavaros érzéklés, a melyről Leibnitz beszél. Innen az, hogy valóságos mélységeket talál a „kitünő Sophie“, a szolgálója legegyszerűbb szavaiban, s mint inspira-

Egy időre neje tanácsára hajlandó is volt ez útra térni. De csakhamar visszanyerte tehetségei tudatát és kizárólag tudományos általánosságok művelésére adta magát. Mint idealista, nem üzérkedik tehetségeivel, lemond a sikerről, szerencséről, csak-hogy természetes adományait teljes mértékben kifejthesse.

Valósággal nem érezte magát otthon a tudósok világában, hol a bölcsészek nincsenek befogadva, sem sorozva. Ebből származott az a gyűlölete, melylyel a „pédantocrazia“ iránt viseltett, mely szót Stuart Milltől kölcsönzött s tett magáévá. Nem különleges czímen, hanem elismert tudományos fölény czímen akart pályáján emelkedni. A munkásban a közpálya egy tényezőjét látta s fizetésében nem a munka bérét vagy a haszon jutalmát, hanem egyszerű támogatást, melyet a társadalom nyújt a munkásnak, hogy segítse őt munkája folytatásában. Hite van a gazdasági funtiók moralizálásában, s ezt a theoriát makacsul védelmezi.

Minden eseménye életének csak egy-egy várva-várt alkalom elvei kifejtésére. Szerencsés megjegyzéssel világítja meg rugóit Dugas, midőn azt mondja, hogy másoknál az elvek a cselekedetek utólagos igazolásai vagy mentségei, nála ellenben maguknak a cselekedeteknek indító okai. Így mint tanárjelölt ekkép összegezi nézeteit a tanári székek betöltéséről: „Embereket az álláshoz, nem pedig állásokat az emberekhez — ennek az elvnek kívánok minden áron érvényt szerezni“. A mellett aggressiv és kevély, a hivatalos állások neki nem imponálnak, s megtámadja Aragón, nem mint embert, de mint „a mérnökök sajátos tévedéseinek hű kifejezőjét“. Nem csoda, ha nem tarthatta meg az „Ecole polytechnique“-ben repetitori állását. Olyan alkalmazott volt, kinek értelmi kiválósága kétségtelen volt, de függetlensége nyugtalanító.

Megfosztva hivatalától, Comte Stuart Millhez folyamodott, ki neki 6000 frank kölcsönt eszközölt ki. De Comte úgy értelmezte ezt is, mint lángelméjének, működésének hozott hódolati adót. Következő évben a kölcsön, daczára Mill esdekléseinek, nem volt megújítható. Comte csalódása kegyetlen volt. Most nyilvános felhívást bocsátott ki a közönséghez, hogy felsegéljék benne a tudományos coterriák áldozatát. Nem hallgattak rá, mire Littré nyitott egy aláírási ívet a mester számára hívei közt.

Ez volt a positivistá segélyösszeg eredete, mely sokáig nem akarta a kívánt magasságot elérni; mikor aztán elérte —

lóját mutatja be madame de Vaux-t, egy tökéletes ignoránst, ki nagyon távol állt a philosophiai speculatióktól.

Dugas ezt tévedésnek jelzi Comte részéről, mert arra mutat, hogy szerinte az igazság egy oly objectiv valóság, melyet el kell ismerni s hirdetni kell, de nem okvetlen szükség érteni, elég érezni, s akár a hit, akár a tudás útján, meg lehet szerezni. Más szavakkal az igazság okszerűen kell, hogy kideríttessék a bölcsészek által, de kritika nélkül fogadható el a tömeg által.

Második részében tanulmányának Dugas Comte életsorsát elemzi psychologiai jellemzése szempontjából. Ez életsors viharos, chaotikus, tele fájdalmas eseményekkel és krízisekkel. Comte magában hordta intellectualis temperamentuma büntetését, mely alkalmatlanná tette őt a gyakorlati életre, képtelenné arra, hogy simuljon annak követelményeihez, hasznára fordítsa a mindennapi tapasztalat lezckéit.

Már ifjúkorát a fegyelmetlenség jellemzi. Az „École polytechnique“-ből kicsapták engedetlenségeért, mely nála nem ifjúkori hiba volt, hanem rendszeres lélekállapot. Comte azon intellectualistákhoz tartozott, kik a tényekkel szemben föllázadnak, s csak az eszmének engedelmeskednek — mondja Dugas — ki egyébiránt Comte életében két időszakot különböztet meg, egyikben mellékkeresettel tartja fenn életét, a másikban segílyt fogadva el barátaitól és tanítványaitól, kizárólag philosophiai feladatainak szenteli magát.

Az első korszak küzdelmes és viszontagságos. Előbb hajlamaihoz mért foglalkozást keres, mely nem vonja el nagyon magán-studiumaitól (nyilvános és magánoktatás a matematikából), azután méltó jutalmát keresi munkásságának és geniejének (egy tudománytörténeti tanszék felállításának Guizot elé terjesztett terve 1833-ban). De az étellel való küzdelmében mindig ő marad a legyőzött. Nem nyerheti meg az óhajtott állásokat, s a miket megnyer, nem bírja megtartani.

Csodálatos — írja Dugas — hogy Comte a maga munkaszeretetével, tudományával és lángeszével nem volt képes magának gondatlan existenciát teremteni. De oka abban van, hogy letért a tudomány azon ösvényéről, mely vagyonhoz juttat, hogy azt kövesse, melyre ösvényéről ragadta. Specialis tanulmányok biztosították volna tudományos jövőjét, megnyitották volna előtte az akadémia kapuit, hozzáférhetővé tették volna a tanári kathedrát.

fejezi be Dugas érdekes tanulmánya első részét — Comte egy „új szellemi hatalom“ szervezésére használta fel az összeget, egy positivista clerust gyűjtött maga köré „apostolokból“ és „papokból“.

„*La metaphysique aux Champs Élysées*“ czímen Milhaud egy dramatizált dialogban szólaltatja meg Descartes-ot, Platót, szent Anzelmet, Kantot, a mint Isten lételének ontologiai bizonyítéka felett eszmecserét folytatnak egymással. Érdekes ötlet ekkép világosítani meg azt az álláspontot, melyet e nagy gondolkozók mindenike elfoglalna, ha alkalma volna eszméit az utókor kritikája szemüvegén át látni. A vitát Protagoras nyitja meg, Descartes híres ontologiai bizonyítéka felett, melylyel szemben szent Anzelm erősíti, hogy ő már hatszáz évvel Descartes előtt bizonyította Proslogiumában, hogy a létezés szükségképeni attribútuma a tökéletes lénynek. A kettő közt folyó szóharczba Plato vág bele, ki szintén a maga számára igényli a tétel eredeti és első szerzőségét.

Egyike azoknak az argumentumoknak, melyekkel szent Anzelm okoskodását megczáfolhatni hitték, a Gauniloné volt s következőkben állott: „Ha egy dús növényzetű, termékeny, gyönyörű s minden tekintetben tökéletes szigetet képzelünk, nem kellene-e ennek létezését is elfogadnunk szent Anzeim argumentuma szerint?“ Íme, hogy felel meg erre szent Anzelm:

„Válaszom könnyű: Azt a tökéletes szigetet, létezzék az vagy nem, lehet nem létezőnek is gondolnunk. S ez az igazság minden dologra alkalmazható, mely kezdődik, végződik, meghatározott helyet foglal el az űrben, vagy meghatározott időtartammal bír s részekből van összealkotva. Gaunilon szigete, bármily tökéletes legyen is, képzetemben nem foglalja el a tenger egész kiterjedését, mert különben nem lenne sziget, határán túl nem létezik, képződése előtt nem létezett. Bármilyen legyen részeinek száma, elég azokat egyenkint szétszednem, hogy ne maradjon meg semmi többé képzetemben. Csak az nem lehet nem létező, a minék nincs sem kezdete, sem vége, mely nem az egymásmellé helyezett részek összetételéből származott, s a mit gondolatunk szükségkép a maga egészében talál meg mindig és mindenütt, mert lényegénél fogva kívül áll téren és időn. Isten tulajdonsága, hogy nem lehet nem létezőnek gondolnunk“.

Most Plato teszi meg ez okoskodásra czáfoló megjegyzéseit:

„És a jámbor szerzetest meggyőzte érvelésed? Hiszen elég lett volna ellenfelednek, a helyett, hogy megtöbbszörözze képzeletbeli szigete anyagi tulajdonságait, a termékenységét, gazdagságát, szépségét, egy ideális szigetet venni föl, időn és téren kívül, mely örök, változhatlan, egyszerű, sehol sem látható, de első oka mindazon szigeteknek, melyeket mindenfelé láthatunk.“

„Nagy költő vagy, Plato — válaszol szent Anzelm — álmaid rejtélyesen szépek, de csak álmok. Ha szigetről van szó, bármily ideálisnak képzeljük is azt, azt akarod, hogy ne legyen az az Oceán valamely pontján, hogy partjait ne verdessék a habok, hogy érzékeink előtt felfoghatlan legyen? Hiszen akkor az egy chimaera, egy hiú ábránd, egy üres szó.“

Föllép Kant is, hogy Descartes argumentumát rettenetes sophismának mondja, melylyel ép oly kevésbé van bizonyítva Isten léte, mint a hogy *cogito*-jával nincs bizonyítva a substantialis én létezése. Kimutatja a Descartes azon okoskodásában rejlő tévedést is, melylyel ép oly szükségképeniséggel vél következtethetni a legtökéletesebb lényre, mint a mily bizonyossággal állítja a matematikus, hogy egy háromszög szögeinek összege egyenlő két derékszöggel. Mert — mondja Kant — ez a tétel nem azt mondja, hogy a két derékszögnek megfelelő háromszög szükségképeni, hanem csak azt, hogy ha egy háromszög meg van adva, abban a három szög egyenlő két derékszöggel. De semmi sem gátol abban, hogy úgy a háromszöget, mint szögei tulajdonságát eltöröljük. Épen így áll a dolog egy abszolút szükségképeni lény fogalmával. Ha létezését eltöröljük, azokkal együtt eltöröljük magát a dolgot is minden praedicatumával. Isten mindenható: ez egy szükségképeni ítélet. A mindenhatóság nem törölhető el, mihelyt föltételezzük az istenséget, azaz egy végtelen lényt, melynek eszméjével ez az attributum identikus. De ha azt mondjuk: Isten nincs, akkor sem a mindenhatóság, sem semmi más praedicatum nincs megadva, mert azok mind eltörölvék a subjectummal együtt. Egy legfőbb lény eszméje oly eszme, melyről föl szabad tennünk, hogy merő fantoma az értelemnek, mely semmi valóságnak nem felel meg. Ezzel el van törölve a legfőbb lény és minden attribútuma.

Erre Descartes Mersenne-nek adott válaszával felel: „Mind den dolog fogalmában vagy eszméjében benne foglalatik annak létezése, azzal a különbséggel, hogy egy korlátolt dolog fogalmában csupán a lehető vagy contingens létezés tartalmaztatik,

egy legtökéletesebb lény eszméjével ellenben a tökéletes és szükségképeni lét együtt jár. Ez igazságból, mely az értelem előtt ugyanoly erővel jelentkezik, mint bármely geometriai axioma, következik, hogy a szükségképeni lét Isten természetében befoglaltatik, más szavakkal a létezés Istenben szükségképeni, tehát Isten létezik.

Hiszen maga Kant volt az — folytatja Descartes — a ki határozottan állította, hogy a matematikai tételek szükségképeniségeket nem analitikus jellegükből nyerik, hanem a lélek bizonyos intenzív látásából, s fölfedezte, hogy képesek vagyunk közvetlenül, a priori, szintetikus ítéleteket alkotni.

Kant: Mikor én a geometriai ítéleteket szükségképenieknek, habár szintetikusoknak nyilvánítottam, nyilván az a tény vilt rá, hogy igazságuk abszolút imperatív jelleggel nyomul mindenütt s mindig élénk. Gondolj azonban azokra az ítéletekre, melyeket te akarsz ránk erőszakolni. Elég volt kimondanod, hogy megbotránkoztasd kortársaid nagy részének természetes józan eszét.

Descartes: Micsoda érv ez? Ha mindenki megegyezésére van szükségünk, hogy egy szükséges igazságot higyjünk, akkor valószínű, hogy semmit sem fogunk igazságnak találni. Nem látod e uródainál, mivé lettek azok a szükségképeni, egyetemes, a priori, apodictikus geometriai igazságok, melyekről beszélsz? Szemet hunysz a geometriák azon sokfélesége előtt, melyeket ma mint szintén igazságokat, mint ugyanoly apodictikus bizonyosságra igényt tartókat jeleznek, a hol a háromszög szögeinek összege nem egyenlő két derékszöggel, a hol a három dimensio helyett négy dimenzióról beszélnek? A legtöbben közülök elfogadják a a tér fogalmáról szóló elméletedet, sőt megengedik — saját kifejezéssel élve — hogy az a külső érzéklés a priori formája. De miért volna — teszi hozzá — ez a forma elválaszthatlan ettől vagy attól az anyagtól? Miért volna a priori szükséges, hogy a tér fogalma ilyen vagy amolyan viszonyokban nyilvánuljon? Megengedem, hogy értelmünk olyan, hogy a külső tárgyakat csak a tér formájában foghatja föl. De miért következtetnők abból azt, hogy ne létezhetnének a régi geometria postulatumaitól eltérő térbeli viszonyok? stb.

A neogeometria hiveire való e czélzattal fejezi be Milhaud elmés és tartalmas dialogját a metaphysika felidézett nagy philosophusai közt.

Cresson azt a kérdést veti föl cikkében, hogy „lehetetlen-e egy materialis erkölcsstan?” (Une morale matérielle est-elle impossible?) Az ember — feleli — értelmiséggel és erkölcsi lelkiismerettel rendelkezik. Mit tegyen, hová álljon e kettő között? Hígyjen-e reflexiójának, kövesse-e eszét, mely arra ösztönzi, hogy csak az ügy ismeretével cselekedjék s keresse-e a moral felfogható formuláját? Vagy pedig mondjon le arról, hogy magatartását az élet célja ismeretére alapítsa s értelme abdicálásával ismerje el, hogy az erkölcsi élet az ösztönszerű lelkiismeret parancsainak való tiszta alárendeltségben áll? Mindkét esetben a moral természeté lényegesen különböző.

Ha az emberi értelem szabja meg az erkölcsi magatartást, akkor a moral közvetlen eredménye az emberi tudásnak. Az erkölcsi akarat az, a mely ismeri céljait s az arra vezető eszközöket, a mely azt teszi, a mit akar, mert tudja, hogy mit akar, s mely egyszóval szabad és annál erkölcsösebb. minél jobban tudja, midőn jót cselekszik, hogy igazán azt teszi, a mit akar, s ép azért könnyen teszi azt. Ezt a nemét a moralnak nevezi *Cresson* materialis erkölcsstannak.

Ha ellenben a lelkiismeretnek való engedelmségben fekszik a valódi erkölcsiség, akkor minden fordított viszonyban áll. Az erkölcsi akarat nem az többé, mely természetének megfelelően cselekszik, tudva, hogy így cselekszik, hanem az, a mely engedelmeskedik, mert engedelmeskednie kell, s a mely engedelmsége oka felől kérdeztetve, képtelen megmagyarázni, miért engedelmeskedik. Itt a cselekedet annál jobb, minél nagyobb erőfeszítésbe kerül. Egyszóval, a szándék uralja a cselekedetet s adja meg ennek értékét. A kötelesség formája igazolja, a honnan formalis erkölcsstannak is nevezhető.

A kérdés tehát az: az erkölcsstan materialis legyen-e vagy formalis? A feleletet megkönnyíti az, hogy előre látjuk, hová vezet a megoldás. Mert ha a materialis erkölcsstan lehetséges, akkor szükségkép az az igazi.

Tudjuk, hogy Kant a gyakorlati ész kritikájában bizonyítani igyekezett a materialis erkölcsiség lehetetlenségét. Ennek két nemét ismerte. Az egyik az emberi lét célját a boldogságba, a másik egyébbe helyezi. Ehhez képest Kant argumentálása is kettős: az eudaemonismus lehetőségét kritizálja, s minden materialis erkölcsiséget az eudaemonismusra vezet vissza.

Mit állít az eudaemonismus? Azt, hogy az emberi természet lényegesen a boldogságra törekszik s a moralistának meg kell elégednie azzal, hogy a boldogság biztosításának általános és állandó eszközeit keresi. Úgyde a boldogság a megszerzett örömekből s az elkerült fájdalmakból áll. Már pedig az öröm és fájdalom az emberi érzékenységtől függnék, tehát a mi egynek örömet okozott, az szükségkép nem okoz másnak örömet, minélfogva nem lehet általános értelemben kimondani, hogy valamely eszköz a boldogságra vezet. A többi materialis erkölctan a boldogság helyett egyéb célokat, például a jót vagy a tökélyt állítja az emberi törekvések elé. Itt már lehet azt mondani, hogy ez a cél általános és állandó eszközökkel megközelíthető. Csakhogy itt meg az a baj Kant szerint, hogy az iparkodás valaminek elérésére és a vágy arra csak annyiban lehetséges, a mennyiben azon cél elérésétől bizonyos örömrészt, megelégedést remélünk. Következésképp nyilvánvaló, hogy merőben helytelen ezt mondani: vágyom a jóra. Mert csakis a jóval járó öröm elérésére lehet vágyani. Ez az erkölcsi álláspont tehát nem csalatkozik, midőn az úgynevezett jó elérésére szolgáló eszközöket megjelöli, de csalatkozik akkor, mikor azt hiszi, hogy az ember egyéb célokra vágyik, mint a boldogságra.

Úgy látszik tehát, hogy minden oly moral-ésütörtököt mond, melyet az emberi akarat természetes irányának megértésére akarunk építeni. Mert kénytelen lesz elismerni, hogy az ember természeténél fogva a boldogságra törekszik, ellenben a boldogságra vezető egyetemes és állandó utat nem képes megjelölni.

Ezek elmondása után Cresson vizsgálódása oda irányul, hogy talán Kant argumentatiója második részében van a hiba. Talán nem áll az, hogy csak annyiban vágyhatunk valamire, a mennyiben elérésétől bizonyos kielégítést remélünk.

Ennek kifejtésére alapítja tehát okoskodását. Az öröm — úgymond — kielégítés, a fájdalom zavarás. Tegyük fel egy lényt, ki semmire sem törekszik, kiben nincs activitas, az nem fog sem kielégítést, sem zavarást érezni az örömtől vagy fájdalomtól. Ebből azt következteti Cresson, hogy ha boldogságra törekszünk is, de e boldogságra csak azért vagyunk képesek, mert valami egyébre vágyunk, mint a boldogságra. Csak azért akarjuk az örömet, mert valami egyebet akarunk, mint az örömet.

Íme tehát Kant — mondja Cresson — egyáltalán nem bizo-

nyitotta be, hogy hiú törekvés volna erkölcsi magatartásunk egyetemes szabályát egy materialis végelvben keresni. Talán lehetséges egy ily morál, és ha igen, akkor az lesz az egyedüli igazi.

Mindenekelőtt elég volna meghatározni, hogy mi a természetes célja annak a primitív feszültségnek, mely nélkül sensibilitásunk megfejthetlen, azután pedig, hogy mily módok vezetik az embert a cél felé. A kérdés tehát az: Lehet-e egy oly célzél felismerni, mely minden feszültségnek, tehát legelső feszültségünknek is célja legyen? Másodsorban pedig: ha ez a cél megállapítható, alkalmas-e arra, hogy magatartásunk egész rendszerét igazolja?

Előre bocsátja Cresson, hogy ily feszültségi állapot, mely nem egyéb, mint egy adott állapotból új állapotba való átmenetre törekvés, csak oly lénynél található, mely önmagának nem elegendő, mely nem bírja mindazt, a mit egy lény bírhat, tehát egy tökéletlen lénynél. Mi célja és értelme volna egy oly lénynek, melynek semmije sem hiányzik, tehát egy tökéletes lénynek? Világos ennél fogva, hogy ily feszültség a tökéletlenséghez van kötve. Mivel pedig láttuk, hogy sensibilitás is csak annyiban lehető, a mennyiben egy azt logikailag megelőző feszültség adva van, tehát nem engedhető meg egy tökéletesnek képzelt lénynek akarat föltételezése.

Így könnyű már most megérteni, hogy minden feszültség iránya önmaga korlátai közt van adva; az akarat önmagában találja fel célját, s ez nem lehet más, mint a saját megsemmisülésére való törekvés. Hibásan hiszszük, hogy azt akarjuk, a mi örömet okoz nekünk, holott csak azt akarjuk, a mi felfüggeszti akaratunkat. Öröm érzete kíséri feszültségünk minden teljes vagy részleges elnyomását, ellenben fájdalom kíséri annak folytonosságát. Vágyunk nem irányulhat egyébre, mint önmaga elfojtására. Az abszolút nyugalmat, vágyaink halálát óhajtjuk.

Például: enni vágyom. Mire vágyok itt tulajdonképpen? Arra-e, hogy egy tárgy bírásához jussak? Vagy pedig arra, hogy az e tárgy által előidézendő állapotba jussak? Tiszta dolog, hogy csupán ez az állapot a cél, a tárgy jelenlétele ennek csak eszköze. Hiszen ha éhes vagyok és valamely művelet által sikerülni fog evés nélkül lecsillapítani étvágyamat, úgy épen úgy óhajtom alkalmilag ily művelet által szüntetni meg éhségemet, mint a hogy evés által. Nem enni kívántam tehát, hanem nem kívánni enni

kivántam. Azt hisszük, hogy egy tárgyat óhajtunk, holott csak óhajtásunk megszűntét óhajtjuk, a nyugtalanság elmúltát, a nyugalmat, pihenést.

Azt sem szabad hinnünk, hogy e kielégítettésünkkel együtt járó gyönyörérzet volna vágyunk voltaképeni célja. Ha így volna, akkor annak megszűnése új vágyat gerjesztene. Pedig valósággal a gyönyörérzet csak egy pillanatig tart, azután oly állapot áll be, a melyben sem nem élvezünk, sem nem vágyunk többé.

Íme tehát az első kérdés, melynek megoldása föltételezi a materialis erkölcsstan lehetőségét, valóban alkalmas a megoldásra. És pedig az akarat célja nem szorítkozik az egyénre, de minden emberre nézve ugyanaz. A jó nem egyéb, mint minden akarat megsemmisülése. Levezethető-e ebből a kötelesség is?

Legalább Cresson azt hiszi. Adva lévén — úgymond — a cél természet, melyre minden akarat törekszik, legalább *egy* rendszere erkölcsi magatartásunknak mindenesetre igazolható, és akkor . . . itt a nagy ugrás, mert Cresson nem az asketismust, nem az önkéntes halált tekinti mégis boldogulásunk céljának, hanem azt mondja, hogy mivel a tökély nem képzelhető más, mint az absolut intelligentia formájában, tehát minden cselekedet, mely az emberi értelem fejlesztésére szolgál, jó, s minden, a mi erre ártalmas, rossz cselekedet lesz. Ez az a kriterium, melylyel ő a materialis erkölcsstan lehetőségét bizonyítottnak hiszi.

* * *

A „*Revue philosophique*“ ez évi augusztusi 8-ik száma *Dantec* terjedelmes tanulmányát hozza az élet elemi tüneteiről („*Les phénomènes élémentaires de la vie*“), melyet csak főbb vonásaiban van terünk ismertetni.

Az élet fogalma — mondja a cikk — mind e napig még koránt sincs szabatosan meghatározva, annyit azonban lehetetlen tagadni, hogy még eddig nem ismerünk oly kevésbé jellegzetes állatot vagy növényt, hogy babozhatnánk első tekintetre vagy az élő testek, vagy az élettelenek közé sorozni. Nem mondható ilyennek, mint *Dantec* véli, a híres *Bathybius* sem, mely fölött annyi vita folyt, de többnyire oly tudósok közt. kik nem látták, vagy csak alcoholban látták. *Dantec* szerint az élő testek substantiáját az jellemzi legszabatosabban hogy összetételök szem-

pontjából örökké mozgó egyensúlyozási állapotban vannak, állandó cserében az őket környező külvilággal; például élenyt lehelnek be s majdnem megfelelő mennyiségű szénsavat vesztenek. Erre céloz Dantec, midőn azt mondja, hogy az élet fentartásához föltétlenül szükséges működés az assimilatiótól kísért növés (addition), s ezt a két tüneteményt veszi tanulmányában vizsgálódás tárgyául.

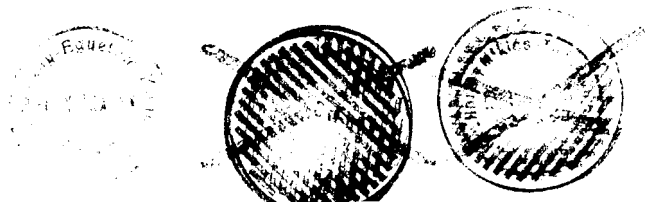
A „növés“ szót azonban némileg specialis értelemben használja. Mert például bármily bonyolultnak találja is az embernél a táplálkozás folyamatát, annak lényeges része ép olyan új anyagjárulék, mint a milyent a timsó-oldatban végbemenő jegeczképződésnél látunk. Épen ezért tanulmányában azokkal a különböző módokkal foglalkozik, melyek szerint az élő testek új anyagokkal növekednek.

E szempontból az ismeretes állatvilág létrájának a legalsó fokán az úgynevezett *Rhizopod*-ok állanak, melyek a vízben élnek. Ezeknél a sejtmag az egyetlen létező organum teljesen homogen protoplasma közepette, mely csak igen gyönggén válik el a víztől, melyben él. Azaz növésük oldódás alakjában történik, mint mikor a vízbe czukrot tesznek.

Majd az *amoebákat*, tehát egy fokkal tökéletesebb szervezetű lényeket tanulmányozza a szerző, melyeknél már az emésztés egy nemét észleli, mert ép úgy mint az embernél, az organismusból eredő folyadékok folytán a szervezeten kívül eszközölt feloszlódásról van itt szó. Természetesen az emésztés tisztán vegyi folyamat.

Még complicáltabb vitalis tünetek tapasztalhatók az *infusoriáknál*, habár a növényi jelenségek szempontjából alig constatálható közöttük és az *amoebák* közt lényeges különbség. Mindez esetekben a processus egyszerűen az, hogy egy, a protoplasmával keverhető állomány járul a protoplasmához. Természetesen, mihelyt a növés végbement, az új állomány bekebeleződik a protoplasmába csak úgy, mint a bor közé töltött víz a pohárban. Ép úgy természetes az is, hogy mindjárt a megnövekedés után, az új állomány résztvesz a protoplasma reakcióiban, a mennyire csak saját természete engedi.

Azután sorra veszi Dantec a növést követő tüneteményeket, melyeket együttesen assimilatio névvel jelöl. Ez az az egyetlen rejtélyes folyamat — mondja — mely minden más életjelenség fölött uralkodik. Részletesen ismerteti Balbiani, Hofer és Verworu

merotomiai kísérleteit, melyeknek tárgya az élő organizmus egy részének elmetzése az anatómiai és physiologiai változások megfigyelése érdekében. Ezeknek a kísérleteknek főfontosságú eredménye, melyet Dantec is különösen kiemel, annak demonstrálása, hogy a sejtmag befolyással bír a test általános formájának regenerációjára.

Nagy figyelmet érdemelnek *Bourdonnak* a fölismérés, megkülönböztetés és eszmetársítás tárgyában („Observations sur la reconnaissance, la discrimination et l'association“) folytatott kutatásai. A kutatásokat a kiváló tudós többek közreműködésével végezte, kiknek száma rendszeren meghaladta a tizet. Koruk 20—35 év közt ingadozott, kivéve a fölismérésre vonatkozó kísérleteket, melyeknél 16—18 éves ifjak is közreműködtek.

Fölismérés előfordulhat eszmeképzet nélkül is, mint azt következő tényekkel indokolja Bourdon. Fölismerhetünk valakit, habár mielőtt viszont láttuk, képtelenek lettünk volna is arcát elibénk képzelni. Egy valaki nevét hallva, azonnal ráismerhetünk arra, habár azelőtt hiába kutattunk utána emlékezetünkben. A fölismérésnek ez a tüneténe egyik momentumát képezi az észrevétel átmenetének a feledés állapotába, oly értelemben, hogy a fölismérés még akkor is lehetséges, mikor az elképzelés (repraesentatio) már nem lehetséges, s ezt a momentumot különösen érdekes volna az amnesis fejlődésében tanulmányozni.

Bourdon methodusa a fölismérés tárgyában tett kísérleteknél abból állt, hogy bizonyos betű- vagy szó-sorozatokat használt oly formán, hogy minden sorban egyetlen betű vagy szó ismétlődött és ezeket a sorokat meghatározott sebességgel mondatva ki, a kísérletül szolgáló egyént felszólította a soronkint ismétlődő betű vagy szó megjegyzésére.

Mellékesen megjegyzi Bourdon, hogy betűk használata esetében, ezek csekély száma miatt, nem lehet szem előtt tartani azt a szabályt, hogy egy sorról a másakra ne legyen ismétlés. Szavakkal azonban könnyű dolog akárhány sort összeállítani, melyekben ne forduljon elő ugyanegy szó ismétlése. Ajánlja azt is, hogy csak mindennapi szavakat használjunk, melyek semmi különösen lebilincselő képzet felköltésével nem járnak, mert ily szavak igen könnyen lennének fölismerhetők.

Kitűnik ez a Bourdon által közzétett eredményekből is. Mert például ez a szó: *vendéglő* (restaurant), habár első ízben

csak a sor ötödik helyén, másodsor pedig attól 16, háromtagú szó által elválasztva fordult elő, mégis 65 eset közül 60-szor ismertetett fel. Ellenben azonos betűk, például a *v* betű 5—6 betűtávolságban is csak 44 eset közül 25-ben ismertetett fel. E szót: *következmény* (consequence), 4—7-es helyzetben (t. i. első ízben a sor negyedik helyén, azután attól hetedik betűtávolságban) 65 eset közül csak 32-ben ismerték fel; a *körül-mény* szót (circonstance) 5—8-as helyzetben csak 45-ször, az *elhatározás* (décision) szót 5—10-es helyzetben 58-szor.

Figyelmeztet Bourdon arra is, hogy az első felismerés helye bizonyos esetekben nincs befolyás nélkül a felismerések számára. Így a *rózsa* és *igazságos* szavak közül, melyek körülbelől ugyanazon érdeket költik, a *rózsát* az 1—16-os pozícióban csak 47-szer ismerték fel 68 közül, míg *igazságos*-t 3—16-os pozícióban csak 20-szor. *Érdemet* 1—16-os viszonylatban 55-ször 65 közül; *kereskedelem*-et 3—16 viszonylatban csak 26-szor. *Látszólagos*-t 1—16-os helyzetben 57-szer 65-ből, ellenben *kellemes*-t 3—16 elhelyezésben csak 10-szer. Tehát az első hely határozottan elősegíti a felismerést.

A betűkkel való próbánál az is meglepte Bourdont, hogy bizonyos betűk inkább felköltik a figyelmet, mint mások. Ilyenek különösen az *a*, *i*, *j* és azok, melyek kimondva, az előbbi magánhangzókat tartalmazzák, mint *k*, *h*. Így az 5—10-es elhelyezésben az *a*-t 44 esetből 21-szer ismerték fel, holott a *v*-t csak 11-szer. A 4—17-es helyviszonyban *k*-t ugyancsak 44 esetből 16-szor, *o*-t ellenben a 4—18-as fölállításban csak 8-szor ösmerték fel stb. Azt hiszi Bourdon, hogy a szavak könnyebb felismerhetősége részben a betűk fonetikai jellegétől függ. A melyek éles, átható hangokat tartalmaznak, könnyebben fölismerhetők.

További észlelete Bourdonnak, hogy az egytagú szók értelme kevésbbé könnyen ragad meg, mint a hosszabb szavaké. Ennek magyarázatát abban találja, hogy ezek gyakran nem hallhatók és érthetők correctül, míg ez a többtagú szavaknál ritkábban fordul elő.

Térjünk át a megkülönböztetési kísérletekre, melyeknek methodusa abból állott, hogy első sorban egy értelmes szövegből a lap tetején kezdve lehető gyorsan olvastattott egy adott jelre s függélyes vonással jelöltetett meg első alkalommal minden *a*-t, azután

minden *a-t* és *i-t*, harmadizben minden *a-t*, *i-t*, *r-t* és *s t*, elhagyva a nagy betűket.

Következő kísérletnél egy szintén nyomtatott, de értelmetlen szöveget használt. Egy magyar nyelvű ujságnak szövegében a szavakat önkényesen összekapcsolta, úgy hogy a szöveg csak oly sorokból állott, melyekben minden betű egyenlő távolságra állott egymástól. A nagy betűket itt is teljesen mellőzte, azonkívül a francziásan hangzó szavakat betűk hozzátoldásával módosította. Röviden az így létrehozott szövegnek semmi értelme nem volt az olvasó előtt. E szövegben megjelöltetett 1-ször minden *a-t*, 2-szor minden *a-t* és *e-t*, 3-szor minden *a-t*, *e-t*, *l-t* és *t-t*, 4-szer minden *a-t*, *e-t*, *l-t*, *t-t*, *v-t* és *k-t*. Nem részletezzük az elért eredményeket Bourdon táblázatos kimutatása nyomán, csak még a szótársításoknál követett methodust jellemezzük röviden. E célra Bourdon három nagy nyomtatott ívet használt, kettőn ezek közül 100—100 szó volt nyomtatva, kizárólag főnevek vagy igék. A harmadikon kis betűk, nagy betűk, számjegyek (4, 5 stb.), betűvel írott számjelzések (négy, öt stb.), mássalhangzó-csoportok, szótagok, mint: *bé*, *vé* stb. E táblázatnak rendeltetése volt bizonyos befolyások megügyelése, melyek a szótársításoknál előfordulhatnak, pl. hogy kitűnjön, vajjon hajlandó-e az ember nagy betűhöz inkább tulajdonnevet, kis betűhöz közös főnevet csatolni, vagy pedig *bé*, *vé-t* olvasva, elválasztja-e a hangzót a mássalhangzótól, úgy hogy *bor*-ral, *város*-sal, vagy pedig nem választja el *s béké*-vel, *vér*-rel köti inkább össze? A szavakat és betűket az íveken nagyobb térköz választotta el felülről lefelé, úgy hogy az olvasás rendes távolsága mellett egy szóra figyelve, nem lehetett látni az alatta vagy fölötte levő szót. Balról jobbra még nagyobb üres ter volt hagyva, a hová írnia kellett mindenkinek azt a szót, melylyel önkénytelenül társította a táblázat egyes szavait s betűit.

A kísérlet ekkép folyt le: egy adott jelre a kísérletben résztvevők elkezdtek oldalt írni, minden szóhoz a legelső szót vagy kifejezést, mely eszökbe jutott s melyet az illető szó suggerált nekik.

Az eredményeket aztán a szótársítás időtartama, állandósága, természete stb. szempontjából veszi mérlegelés alá Bourdon, constatálva, hogy az első kísérlet egyik íven perczenként 12'01, a másik íven 11'73 szótársítást eredményezett. A feleletek vál-

tozatossága viszont, egyik kísérlettől a másikig, az értelmi tehetőség állandótlanságára, a használt szavak nagy száma az eszmébőségre szolgált Bourdonnak bizonyítékul.

Említsük még fel, hogy főnevek és melléknévek ritkán suggeráltak igéket, alig fordultak elő ily társítások: *toll* — *írni*, vagy: *hideg* — *melegedni*.

Mindent összevéve Bourdon 5739, főnévre adott válasz közül csak 225-at talált igét, és 1486 melléknévre adott válasz közt csak 45-öt igét. Ellenben gyakoriak a főnévnek főnévvel, vagy főnévnek melléknévvvel való társításai (5732 főnévre 9175 főnév s 2339 melléknév), épen úgy melléknévnék főnévvel vagy melléknévvvel való társításai (előbbi 42%, utóbbi 55%).

Nem mellőzhetjük megemlíteni még, hogy a „Revue philosophique“ e füzete közli *Pekár Károly* munkatársunknak az „Athenaeum“ ez évi első számában bemutatott „Új eredmény a physiologiai aesthetikában“ című jeles értekezését „Astigmatisme et esthetique“ czímen.

—n—r.

* * *

A *Revue Occidentale* folyó évi márcziusi füzetében találjuk *Laffitte Péter*, a Positivismus fejének s a Collège de France tanárának beszédét, melyet a cadillaci comitiákon¹ tartott s mely a földműves családokkal s különösen a *földműves nők* szerep-körével foglalkozik. Íme a beszéd szövege:

A Földművelési Comitiák hasznosságát általában fölösleges volna önök előtt fejtegetnem, csak egy specialis szempontból akarom itt méltatni, a mely egyszersmind megmagyarázza szereplésemet ez ünnepély alkalmával.

A földművelésnek mindennemű, még pedig practikus, értelmi és morális jó oldalai mellett lehetetlen meg nem emlékeznünk két rendbeli, még pedig sok tekintetben nyomós hátrányáról sem.

Így az értelem szempontjából a földművelés kellenén túl elvonja az embert az általános eszméktől, melyek nélkül pedig nagy társadalom alig létezhetnék; mert hisz az általános eszmék nélkül képtelenek volnánk felfogni a complicált s nagy terjedelmű

¹ *Comitiáknak* nevezik a gazdasági termékek kiállítását s díjosztásokat, melyenek majd minden megyei járásban tartatnak időnkint.